

ZOLTÁN ANDRÁS

Báthori és Attila

Mint ismeretes, Oláh Miklós *Athild*-ja időrendben az első lengyelre fordított magyar (bár eredetileg nem magyar, hanem latin nyelvű) irodalmi mű (Bazylik 1574; vö. Ślaski 1977: 187–188, Hopp–Ślaski 1991: 130, Zoltán 2001: 102). A szakirodalomban felmerült a gondolat, hogy a mű 1574. évi lengyelországi kiadása kapcsolatban állhat Báthori István 1575. végi lengyel királlyá választásával (Kot 1956: 120), de ezt mindeddig bizonyítani nem sikerült. Jan Ślaski, a régi magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok kiváló ismerője úgy fogalmaz, hogy az időrend miatt Cyprian Bazylik fordítása a hamarosan bekövetkező királyválasztásnak legfeljebb irodalmi előérzete lehet.¹ Az alábbiakban egyrészt összefoglaljuk a fordítás keletkezési körülményeire vonatkozó szakirodalmi anyagot, másrészt megpróbálunk egy újabb, magából a szövegből adódó érvet is felhozni amellett, hogy a fordítás időzítése igenis összefügg Báthori lengyel trónigényével.

Általános érv ezen összefüggés mellett az, hogy a lengyel fordító személyében a magyar ügygel szimpatizáló embert tisztelhetünk. Cyprian Bazylik (1535 körül – 1591 után) lengyel költő, fordító, nyomdász, zeneszerző és lantművész irodalmi életművében a törökellenes harcok motívuma fontos helyet foglal el. 1569-ben lefordította és kiadta Marin Barleti albán humanista *Historia de vita et gestis Scanderbegi* c. művét (Estreicher 1981, XII: 375). A magyarországi törökellenes harcok témája költészetében többször fölbukkan. 1564-ben Bresztben (Brześć Litewski) megjelent *Proteus* című versében a magyar példával figyelmezteti honfitársait a török veszélyre („Aza tu miedzy ludźmi nie są jawne bunty, / Prze ktore placzą w Węgrzech spustoszałe grunty?”), 1570-ben a magyarországi törökellenes harcokban fiatalon elesett Paweł Secygniowski sírversében pedig azt írja, hogy Secygniowski „idegen létére védte a magyar szabadságot” („wolności węgierskiej, chocia obcy, bronił”) és Buda jelentette számára az egyetemet („Budzyń był jego Padwa”, minderről l. Kot 1956: 118–124).

Konkrétabb támpont a lengyel fordítás megjelenési körülményeire nézve az, hogy Cyprian Bazylik már 1576 őszén, néhány hónappal Báthori István krakkói megkoronázása után birtokadományt kapott az új királytól (vö. Stanisław Kot in: PSB 1: 374–375). Ez a Toruńban 1576. november 25-én kelt és hét lan (1 lan = kb. 17 hektár) föld élethossziglani használatba adásáról szóló adománylevél azonban saj-

¹ „Chciałoby się szukać bliższego związku bezpośredniego między *Historiją spraw Attyle, króla węgierskiego* a zabiegami Batorego o tron polski. Chronologia pozwala jednak upatrywać w przekładzie Bazyluka jedynie literackiej zapowiedzi mającej niebawem nastąpić elekcji” (Ślaski 1991: 28).

nos nem utal konkrét szolgálatra vagy érdemre, hanem csupán a tanácsadók közbenjárására hivatkozik („quia nos postulationibus nonnullorum consiliariorum nostrorum pro nob. Cypriano Basilico ad nos factis adducti, ipsi ... in villa nostra Mosczo-na, ad capitaneatum Mielnicensem spectante, septem laneos sive mansos ... in possessionem et usumfructum dandos et concedendos esse duximus” – Wierzbowski 1900–1904, II: 19, nr 30). Cyprian érdemeire vonatkozóan nem tartalmaz semmiféle konkrét utalást Báthori 1582. november 1-jén Varsóban kiállított második adománylevele sem, amelyben Cyprian Bazylikot élete végéig megerősíti a mielniki bíró tiszt-ségében (Wierzbowski 1900–1904, I: 245, nr 351).

Nincs tehát konkrét bizonyíték a kezünkben arra nézve, hogy Báthori lett volna a fordítás megrendelője vagy szponzora, netán Cyprian Bazylik későbbi jutalom reményében saját kezdeményezéséből vagy a Báthorit támogató párt megbízásából vállalkozott volna a fordításra. Megjegyezzük azonban, hogy ezek a kombinációk pusztán időrendi okokból ki sem zárhatók, hiszen az 1574. év második felében a lengyel trón újból üres: Valois Henrik alig félévnyi lengyelországi uralkodás után az 1574. június 18-ról 19-re virradó éjjel szökik meg Krakkóból, a Bazylik-féle fordítás megjelenésének az 1574. éven belüli közelebbi dátumát pedig nem ismerjük, az év második felében, sőt akár a legvégén is megjelenhetett, amikor Báthori jelölése már komolyan szóba jöhetett. Az 1574. évi megjelenés azért sem zárja ki a Báthori személyével való összefüggést, mert Báthori neve már az első interregnum (1572–1573) alatt is felmerült, jelölésére azonban akkor nem kerülhetett sor, mivel nem dőlt még el a Bekes Gáspárral az erdélyi trónért vívott küzdelme (Szádeczky 1935: 90). Vég-eredményben azonban hiába látszik kézenfekvőnek az a lehetőség, hogy valamiképpen Báthori lengyelországi „választási kampányának” a része lehetett e mű megjelen-tetése, a rendelkezésre álló külső – a szövegen kívüli – adatok ezt „sem cáfolni, sem megerősíteni” nem tudják.

A holtpontról tehát a külső adatok nem lendítenek túl bennünket, viszont ér-demes talán alaposabban szemügyre vennünk magát a szöveget abból a szempontból, hogy Cyprian Bazylik lengyel fordítása nem tartalmaz-e olyan aktualizálást Oláh Miklós eredeti latin nyelvű szövegéhez képest, amely az erdélyi pretendensre utalhat.

A latin és a lengyel szöveg egymáshoz való viszonyáról Aleksander Brückner (1886: 379) azt állapította meg, hogy Cyprian Bazylik lengyel fordítása Oláh Miklós latin szövegét igen pontosan követi, néhány marginálián és egy görög idézetén kívül lényegében mindent lefordít az utolsó (XVIII.) fejezet kivételével, amely a székelyek-nek a hunoktól való eredetéről szól, és nem tartozik szorosan Attila történetéhez. A lengyel fordítás minőségéről Brückner azt mondja, hogy az maximális hűségre törek-szik, még a latin szórendet is igyekszik megtartani; a fordító egyedül csak a földrajzi terminológiát modernizálja.² A lengyel irodalomtörténészek Cyprian Bazylikot a leg-

² „Der Uebersetzer entledigte sich seiner Aufgabe mit demselben Abstände, den er bei seinen übrigen zahlreichen Uebersetzungen beobachtet hat: vielleicht mehr als irgend ein anderer Schriftsteller des XVI. Jahrh. hat er seinem Polnisch den feierlich schleppen-den, der lateinischen Phrase abgehörten Ton verliehen, sich so eng an die Vorlage gehal-

jobb XVI. századi fordítónak tartják.³ Az Oláh Miklós-féle Attila-történeten és az említett Szkander bégről szóló munkán kívül ő fordította le 1577-ben Andrzej Frycz Modrzewski *De Republica emendanda* c. politikai traktátusát, amely Stanisław Kot szerint éppen Bazylik gondos fordításának köszönhetően vált oly népszerűvé.⁴ E vélemények tükrében nincs okunk kételkedni sem alaposágában, sem kompetenciájában; ha változtatott valamit a szövegen, annak nyilván oka van. Ennélfogva aligha tekinthetjük véletlennek azt az apró félrefordítást, amelyet Attila külsejének leírásában vetünk észre:

Olahus 1938, 38:

Athila Hungarice Ethele dictus statura media fuit, pectore et humeris latis, capite ad membra caetera aequo, fusca facie, oculis nitentibus, ipso intuitu severitatem quandam prae se ferentibus, rarus barba, *simo naso...*

Bazylik 1574, B2:

Atylá tedy ktorego po Węgier/sku zową Etele był średniego wzrostu / piersi y ramię Byrokich, głowy we-/dle inšych członkow pomiernej, twa-/rzy czarnáwey, oczu światłych, ná we-/źrzeniu frogóść iákąś w sobie máiących / brody rzadkiey, *no ła zákrzywionego...*

Mint látjuk, Oláhnál Attilának még „pisze” volt az orra,⁵ míg Bazyliknál már „sasorra” van a „magyar” királynak, akárcsak Báthori Istvánnak (fennmaradt portréiból válogatást közöl pl. Tazbir 1978, Nagy [1994]; teljességre törekvő Báthori-ikonográfiát ad 118 ábrázolás reprodukciójával Komornicki 1935). Hogy nem véletlen elírásról van szó, hanem Báthorit a kortársak is Attilához hasonlították, minden kétséget kizáróan bizonyítja Joachim Bielski, aki apja, Marcin Bielski krónikáját Báthori haláláig folytatta, és a király külsejének leírása közben megjegyzi, hogy „orra egy kissé hajlott volt, amilyennel közönségesen Attilát szokták ábrázolni”.⁶ Attilát

ten, dass er nicht nur deren Wortstellung möglichst beachtete, sondern auch einzelne offenkundige Latinismen mit herüber nahm; seine kühnste Aenderung bestand wohl in der Ersetzung der *Illyrii* und *Moesi* des Originals durch *Słowacy* und *Serbowie*, der *terra Illyrica* durch *ziemia Słowieńska*” (Brückner 1886: 351).

³ Vö. pl.: „Zachwalonej zdolności poetyckiej Bazylika nie pozostało żadnej pamiątki [...], za to wszystkie tłumaczenia jego odznaczają się dziwnie na swój czas pięknym i poprawnym językiem. Z prozaików polskich złotego okresu literatury naszej jest najpierwszym i żaden z współczesnych porównania z nim nie wytrzyma” (Kazimierz Władysław Wójcicki in: *Encyklopedia Powszechna* 2: 1076); „Dzielo *O poprawie Rzeczypospolitej* przełożył dokładnie i ślicznym językiem mieszczanin sieradzki, Cyprian Bazylik” (Chrzanowski 1930: 120).

⁴ „Popularność *Naprawy Rzeczypospolitej* w pewnej mierze była zasługą starannego przekładu Bazylika” (Kot 1956: 126). E fordítást kritikussabban szemléli Julian Krzyżanowski (1953).

⁵ Vö. Kulcsár Péter (1977: 334) fordításában: „Athila, magyarul Ethele, közepes termetű volt, széles mellkassal, vállal, feje hasonló testének többi részéhez, arca sötét, szem villogó, pusztá tekintetével valami kegyetlenséget mutató, szakállá ritkás, *orra lapos...*”

⁶ „Był to Pan wyfokiey vrody, i krałny dofyc, twa-/rzy poięgley, plci rumiano czarney, włofow czarnych, á zębów dzi-/wnie białych, *no ła kęs zákrzywionego, z iákim / pořpolicie Attyllę málują*” (Bielski 1597: 804).

aligha ábrázolhatták volna „közönségesen” hajlott orral a korabeli Lengyelországban, ha Cyprian Bazylik nem igazította volna 1574-ben Báthori vonásaihoz a hun király portréját.

IRODALOM

- Bazylik 1574 – [Cimlap:] *Historia spraw Atyle Krolá Węgier-/skiego*. Z Lacinskiego języka na Polski przełożona przez Cyprianá Bazyliká. [Az utolsó lapon:] W Krákwie // Drukował Máciey Wirzbiéta // Typograph Je° K. M. Ro-//ku Páńskiego, // 1574.
- Bielski 1597 – *Kronika polska, Marcina Bielskiego*. Nowo Przez Ioach. Bielskiego syná iego wydána. W Krakowie, w Drukárni Jákuóbá Sibeneycherá, Roku Páńskiego 1597.
- Brückner, Aleksander 1886, Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräfllich-Raczyński'schen Bibliothek in Posen. *Arch. v für slavische Philologie* 9, 345–391.
- Chrzanowski, Ignacy 1930, *Historia literatury niepodległej Polski*. Warszawa.
- Encyklopedia Powszechna* 1–28. Warszawa, 1859–1868.
- Estreicher, Karol 1891, *Bibliografia polska XII*. Kraków.
- Hopp Lajos – Ślaski, Jan 1991, *A magyar–lengyel műltszemlélet előzményei. Politikai és kulturális hagyományok Báthory Istvánig*. Budapest.
- Komornicki, Etienne S. 1935, Essai d'une iconographie du roi Etienne Batory. In: *Etienne Báthory roi de Pologne, prince de Transylvanie*. Cracovie, 425–512.
- Kot, Stanisław 1956, Nieznany poeta polski XVI wieku. *Zeitschrift für slavische Philologie* 25, 113–150.
- Krzyżanowski, Julian 1953, O Bazylikowym przekładzie dzieła Modrzewskiego. In: Andrzej Frycz Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej. Przekład Cypriana Bazylika z r. 1577*. Warszawa, 5–12. Wydanie drugie fotooffsetowe.
- Kulcsár Péter (szerk.) 1977, *Humanista történetírók*. Budapest (Magyar Remekírók).
- Nagy László (szerk.) [1994], *Báthory István emlékezete*. Budapest, é. n.
- Olahus, Nicolaus 1938, *Hungaria – Athila*. Ediderunt Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász (= Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Iosepho Fögel Moderante. Redigit Ladislaus Juhász, Saeculum XVI). Budapest, 35–72.
- PSB 1935 – *Polski słownik biograficzny I–*. Kraków, 1935–.
- Ślaski, Jan 1977, Literatura staropolska a literatura starowęgierska. In: *Literatura staropolska w kontekście europejskim*. Wrocław, 169–199.
- Ślaski, Jan 1991, *Wokół literatury włoskiej, węgierskiej i polskiej w epoce Renesansu. Szkice komparatystyczne*. Warszawa.
- Szádeczky, Louis 1935, L'élection d'Etienne Báthory az trône de Pologne. In: *Etienne Báthory roi de Pologne, prince de Transylvanie*. Cracovie, 82–104.
- Tazbir, Janusz 1978, Stefan Batory. In: Andrzej Garlicki (red.), *Poczet królów i książąt polskich*. Warszawa, 353–361.
- Wierzbowski, Teodor 1900–1904, *Materjały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich I–II*. Warszawa. (Reprint: Warszawa, 1978.)
- Zoltán András 2001, A Strykowski-krónika egy magyar forrása. In: *Lengyelek és magyarok Európában, Nyelv, irodalom, kultúra – párhuzamok és kapcsolatok. Tanulmányok D. Molnár István professzor tiszteletére*. Válogatta és szerkesztette Nagy László Kálmán. Debrecen, 102–106.